

NEKI PROBLEMI SPECIJALIZACIJE SA GLEDIŠTA UVOZA

Za zemlje u razvoju, pa prema tome i za Jugoslaviju, postavlja se kao kardinalno pitanje da li se privredni potencijal može u celini koristiti, tj. da li se može održavati stanje punog korišćenja raspoloživih proizvodnih faktora uz istovremeno održavanje ravnoteže platnog bilansa, drugim rečima da li je moguće simultano voditi ekspanzivnu privrednu politiku i imati uravnotežen račun spoljnih ekonomskih transakcija u uslovima još uvek nedovoljno ostvarenog programa razvijenosti, jer ekspanziranje privredne aktivnosti povlači za sobom i intenziviranje spoljnotrgovinskih tokova koji u takvim uslovima još nisu dovoljno skladno dinamizirani. Uvozna frakcija inputa koja je neophodna za postizavanje pune iskorišćenosti raspoloživih faktorskih potencijala može da bude suviše visoka da bi se mogla pokriti izvozom roba i usluga. Upravo to je redovan slučaj kod ovakvog tipa zemalja gde granična sklonost uvozu nadmašuje prosečnu sklonost, usled čega svaka ekspanzivna privredna politika potiskuje jako napred uvoznu komponentu.

Zbog toga stepen privredne razvijenosti dobija poseban značaj za formulisanje teorijske platforme na kojoj treba izgrađivati sistem spoljne trgovine. Uz to je od značaja i činjenica da li je odnosna zemlja privredno-razvojno homogena ili se sastoji iz dosta oštro diferenciranih područja sa gledišta stepena dostignutog privrednog rasta. Za izbor odgovarajuće teorijske osnove za sistemsku rešenja postaje u takvoj zemlji odlučujuća relativna veličina razvijenijeg i nerazvijenijeg dela. Postavljanje idejne platforme suviše sa osloncem na razvijeniji deo znači u praksi da će spoljna trgovina delovati kao faktor intenziviranja razlika u razvijenosti na štetu nedovoljno razvijenih delova.

Svakako bi razvijenijim delovima zemlje, posmatrajući ove delove bilo makroekonomski u smislu više-manje zaokruženih regija bilo mikroekonomski u smislu velikih proizvodnih sistema, bolje odgovarala jedna sistemsku platforma koja bi uključivala više elemenata iz konvencionalne teorije spoljne trgovine, ali bi takvi stavovi nužno vodili zaostajanju nerazvijenijih, usled čega se ukazuje racionalnim rešenjem samo ono koje će slično kao i na svetskoj ekonomskoj sceni u konfrontiranju razvijenih i manje razvijenih polaziti od toga da usvojeni opšti obrazac bude što više orijentisan prema razvojnoj dinamici ali u isto vreme i popraćen korektivima koji će neutralisati štetne uticaje prema dnu lestvice razvijenosti.

Postojeće nekonvencionalne teorije spoljne trgovine, koje su jednim delom nikle u savremenim sredinama manje razvijenih zemalja a jednim

delom i u krugovima ekonomista iz razvijenih zemalja, unose dosta promena u pogledu uloge spoljne trgovine u privrednom razvoju i konvencionalne koncepcije međunarodne podele rada sazdane na doktrini komparativnih prednosti u njihovoj klasičnoj i modernoj verziji. Stav koji je u današnje vreme već postao vladajući u ovoj oblasti nauke svodi se na to da jedna generalna teorijska koncepcija nije moguća sa jednakom valjanošću za razvijene i nedovoljno razvijene zemlje. To je zapravo jedino na čemu su sva inače krajnje suprotna teorijska shvatanja složna. Iz ovoga ujedno sledi da kriteriji za međunarodnu podelu rada i za sistemsku rešenja u oblasti spoljne trgovine ne mogu pretendovati na jedinstvenost.

Politika otvaranja nacionalne ekonomije prema inostranstvu izlaže zemlju čitavoj seriji ekonomskih prilagođavanja, osobito u relativnim robnim cenama, što bitno utiče kako na strukturu proizvodnje tako i na strukturu potrošnje sa neizbežnim posledicama na konkurentni položaj zemlje na svetском tržištu. To znači da sistemsku rešenja u uslovima intenzivnijeg otvaranja domaće privrede moraju računati sa ovim posledicama i stvarati institucije za prebrođavanje šokova kojima su izvrgnuti pojedini sektori domaće industrije koji su se razvili pretežno u uslovima zatvorenosti a gde jedna destrukcija uloženi sredstava nije ekonomski celishodna ni, sa gledišta veličine tereta destrukcije u poređenju sa teretom prilagođavanja, preporučljiva.

1. PRIVREDNI RAZVOJ I UVOZNI RESTRIKCIONIZAM

Karakteristično je za razvojni proces to da on zahteva određene sekvence u kretanju uvozne komponente razvoja. Te sekvence idu linijom takve strukture uvoza koja će podržavati privredni rast i obezbediti određene tendencije u izvoznim tokovima na takav način da dalji privredni razvoj bude moguć uz zadovoljavajuću stopu rasta i uz stalno relativno zaostajanje dinamike uvoza za dinamikom izvoza. Stoga i sistemsku rešenja moraju težiti ka ovom usklađivanju hoda privrednog razvoja sa spoljnotrgovinskim tokovima potpomažući njihova uzajamna dejstva u pravcu maksimizacije dohotka. Praktički to znači da treba dobro oceniti domaće proizvodne mogućnosti i ulogu uvoza u njihovoj realizaciji, iz čega tek slede odgovarajuće izvozne performanse.

Prema tome, polazna tačka u sistemskim odlukama ne može biti uvozni restriktionizam u cilju zaštite platnog bilansa, nego razvijanje proizvodnih mogućnosti i koncipiranje odgovarajuće uvozne strukture koja će te mogućnosti podržati, ne gubeći iz vida kvantitete i kvalitete izvoznog potencijala koji će pratiti čitav ovaj razvojni proces. Dakle, logika razmišljanja treba da bude prvenstveno okrenuta ka uvozu kao početku kreiranja jednog zao-kruženog koncepta koji će prirodno uključiti izvoznu komponentu u toku same realizacije razvojnog procesa, s tim što će dinamika izvozne komponente proizlaziti iz punog korišćenja razvojnih mogućnosti.

Uvozni restriktionizam odvlači razvojni proces na liniju supstitucije uvoza a ta supstitucija u uslovima restriktivne uvozne politike ide linijom pogrešne alokacije proizvodnih resursa u pravcu proizvodnje onih roba koje su teže pogođene uvoznim restriktionizmom, dakle u pravcu proizvodnje manje esencijalnih proizvoda. Osnovno je da domaći proizvodni faktori, angažovani u proizvodnji, ostvaruju određeni minimalni prinos kako bi se mogli

reprodukovati u barem minimalno proširenom obimu. Na terenu spoljne trgovine ovo znači da ekstreman slučaj može biti definisan tako da uvozna frakcija inputa ne predstavlja devizni trošak koji bi premašio trošak koji je vezan sa uvozom odnosnog kompletnog finalnog proizvoda.

Sve ono što je s ove strane te ekstremne granice, može biti razmatrano u sklopu opštih konsideracija o korišćenju proizvodnih mogućnosti, naravno sa orijentacijom što većeg udaljavanja od definisanog ekstremnog slučaja. U vezi s ovim je i problem proporcija faktora, ali ne u smislu proporcija između domaćih proizvodnih faktora, nego između domaćih faktora, s jedne strane, i uvoznog inputa, s druge strane. Usled nedovoljnog obezbeđenja importnog inputa domaći faktori mogu biti nedovoljno zaposleni, tako da se određeni uvoz ukazuje kao ekspanzionistički uvoz koji je preduslov za ostvarenje ciljeva privredne ekspanzije. Između domaćih proizvodnih faktora i takvog uvoza postoji ograničena supstitutabilnost, tako da uvozni restrikcionizam, ako je pogrešno rukovođen, može da se pretvori u najozbiljniju kočnicu domaćem razvojnom procesu, čak i pored njegovih naoko korisnih zaštitnih efekata.

Ovde je nesumnjivo vrednost konvencionalne teorije neoboriva. Međutim, ono što je kod konvencionalne teorije neprihvatljivo to je, ne kurs ka otvaranju nacionalne ekonomije, nego kurs ka totalnoj specijalizaciji duž linije komparativnih prednosti. Pojam međunarodne podele rada unet je u ekonomsku teoriju u sklopu Smithove koncepcije apsolutnih prednosti, prema kojoj se zemlje specijalizuju na bazi apsolutnih troškovnih razlika. Uvođenjem komparativnih prednosti međunarodna podela rada je postavljena na temelje relativnih troškovnih razlika, što znači da je za specijalizaciju dovoljno ako zemlja u poređenju sa drugom proizvodi jedan artikal relativno jeftinije nego drugi. No, ovaj princip bio je zamišljen kao ekonomski validan među zemljama na istom stupnju privrednog razvoja. Kada je Ricardo demonstrirao ovaj princip, on je uzeo Englesku i Portugal koje su u njegovo vreme bile na otprilike istom nivou privredne razvijenosti. Jedna i druga su bile u stanju da proizvode i vino i tkanine pre uvođenja međusobnih trgovinskih odnosa.

Dakle, konvencionalna teorija je pokušala da odgovori na pitanje kako će nacionalna proizvodna specijalizacija izgledati u ante-trgovinskom i post-trgovinskom stanju među zemljama koje su već dostigle jedan viši stepen privrednog razvoja, tako da je ovo poslednje postalo u neku ruku preduslovom formiranja specijalizacije i međunarodne podele rada. Prema tome, kod zemalja u razvoju fali ovaj osnovni preduslov, i kada ne bi bilo i drugih značajnih nedostataka u koncepciji, ovo bi već bilo dovoljno za eliminisanje komparativnih prednosti kao načela valjanog za zemlje na periferiji svetske ekonomske scene.¹⁾

2. VREMENSKE SEKVENCE KOMPARATIVNIH PREDNOSTI

Osnovni napad na doktrinu komparativnih prednosti je suštinski, u argumentaciji da zemlje u razvoju usled dimenzionalne ograničenosti domaćeg tržišta nisu u stanju da iskorišćavaju preimućstva ekonomije obima proiz-

¹⁾ Bradley R. Schiller »The Compatibility of the Theory, of Comparative Cost with the Development Needs of Today's Economically Less-Developed Countries«, *The Indian Economic Journal*, juli-septembar 1965, str. 2.

vodnje, usled čega opet njihova tekuća troškovna struktura ne može da odrazi potencijalne komparativne prednosti. Zato izlaz na svetsko tržište postaje preduslov i za verifikaciju komparativnih prednosti, ali u trenutku izlaska na svetsko tržište tih prednosti još ne može biti, nego se one mogu pokazati tek kada prodor na svetsko tržište postane tako dubok da ekonomija obima u vidu redukcije jediničnih troškova dođe u potpunosti do izražaja. Dakle, komparativne prednosti se mogu samo anticipirati u jednoj industriji koja se razvija, što znači anticipiranje smanjenja jediničnih troškova usled povećanja obima proizvodnje i tehničkog progressa. Iz toga proizlazi da izvoz u velikoj meri sam po sebi generira komparativne prednosti, i da ga treba podržati aktivnom izvoznom politikom još pre nego što su se komparativne prednosti manifestovale. One će se moći manifestovati tek kao rezultat aktivne izvozne politike.

Kod toga treba imati u vidu lančani proces koji počinje pružanjem podrške jednoj industriji koja služi kao baza nekoj drugoj industriji. Podrška jednoj industriji predstavlja u isti mah indirektnu podršku svim industrijama koje koriste kao input proizvode prve industrije koji usled aktivne izvozne politike postaju jeftiniji na osnovu delovanja zakona obima proizvodnje i degresije troškova. Ova spolja dolazeća ekonomičnost za druga preduzeća upotpunjava čitavu argumentaciju aktivne izvozne politike pod čijim dejstvom u krajnjoj liniji jedinične cene treba da siđu na konkurentni nivo uvoznih cena kroz proces unutrašnje proizvodne ekspanzije.

Pored toga, porast tražnje, koji je nastao kao rezultat ekspanzije u jednoj industriji, generira i tražnju za proizvodima drugih, naročito komplementarnih industrija. Ovaj lateralni ili horizontalni »skretnički« efekt može da bude direktan i indirektan, tako da jedna industrija pothranjuje drugu i doprinosi njenom troškovnom prilagođavanju. Zato komparativno-troškovne strukture doživljavaju bitne promene na celoj liniji domaće proizvodnje čim je jedna industrijska grupacija postala predmet podrške izvozu.

Jedna od sledećih modifikacija konvencionalnog principa komparativnih prednosti vezana je za razvoj odnosa razmene (terms of trade). Načelo komparativnih prednosti može da ima za rezultat preteranu specijalizaciju u nekim vidovima proizvodnje čija tražnja na svetskom tržištu može da zaostaje za ponudom, shvaćeno u smislu jedne dugoročnije tendencije. Zbog toga tendencijelno kretanje odnosa razmene treba da postane ozbiljan modifikacioni indikator u konsideracijama oko proizvodne orijentacije duž linije komparativnih prednosti. Ovamo spada i normalno povećana ranljivost nacionalne ekonomije prema kretanjima ekonomskog ciklusa koja se prenose kroz spoljnu trgovinu u uslovima veće otvorenosti prema spoljnim tržištima.

Platnobilansne konsideracije takođe ulaze kao jedan od ozbiljnih elemenata modifikacije principa komparativnih prednosti. Deficiti platnog bilansa odvlače pažnju od problema pogoršavanja odnosa razmene, i metodi rešavanja problema deficita najčešće su vezani sa daljim pogoršavanjem ovih odnosa putem devalvacije ili sličnih vidova ispravljanja deficita. Uz to i održavanje uvoznih restrikcija, ma koliko u prvi mah delovalo na popravljanje odnosa razmene i platnog bilansa, dugoročno može da ošteti eksportne industrije i njihove potencijalne komparativne prednosti. Stoga je jedan optimalan izbor strukture uvoznog restriktionizma od velikog značaja u kontekstu komparativnih prednosti.

Polazeći od izvozne strukture zemalja u razvoju, a posebno zemalja koje su napredovale u procesu industrijalizacije, moglo bi se uglavnom zaključiti da politika, koja bi bila sračunata na opšte ograničavanje potrošnje, srazmerno jače pogađa izvozni nego uvozni sektor. Zemlja u razvoju, a naročito ona koja je poodmakla u industrijalizaciji, motivisana je u svojoj spoljnotrgovinskoj razmeni multiplikativnim efektom spoljne trgovine na stepen korišćenja kapaciteta i na stopu rasta. Spoljna trgovina javlja se ne jednostavno kao mašina rasta, nego kao super-mašina rasta usled čega ograničavanje potrošnje radi uspostavljanja unutrašnje ravnoteže deluje kroz spoljnu trgovinu takođe multiplikativno na smanjenje korišćenja kapaciteta i na usporavanje rasta. Imajući u vidu da u industrijskoj proizvodnji relativne prednosti na spoljnim tržištima nastaju odnosno rastu sa porastom korišćenja kapaciteta na osnovu principa ekonomije obima, to znači da će eksportna sposobnost opadati pod dejstvom politike opšteg ograničavanja potrošnje. U isto vreme ovo govori u prilog tezi da ključ za rešavanje problema eksportabilnosti nije ni u ograničavanju uvozne potrošnje, nego samo u propulziraju izvoza.

Problem tražnje na spoljnim tržištima je od presudnog uticaja na specijalizaciju na međunarodnom planu, odnosno na učešće zemlje u međunarodnoj podeli rada kroz jednu celishodnu proizvodnu orijentaciju. Ako nema dovoljne tražnje na spoljnim tržištima za proizvodima koje zemlja može konkurentno proizvoditi, onda je koncentracija na proizvodnju takvih proizvoda u cilju izvoza promašena, utoliko više ukoliko su veće troškovne prednosti.

Originalno, pod pojmom komparativnih prednosti podrazumevan je splet ekonomskih snaga koje određuju strukturu izvoza — uvoza u uslovima slobodne trgovine. U ovoj rikardijanskoj originalnoj verziji prisutan je, prema tome, jedan koncept trgovine koga danas više nema, usled čega se pojavljuje jedan nov elemenat u preispitivanju validnosti čitave koncepcije. Razvojni protekcionizam počinje da se uvlači kao jedan od bitnih sastavnih delova dinamiziranja spoljnotrgovinske teorije. Ovamo spada i programiranje privrednog razvoja kao bazni sastojak razvojnog protekcionizma. Sa ovih aspekata treba posmatrati i sadržinu komparativnih prednosti.

Princip proporcija faktora koji je originalno načeo Heckscher a razvio Ohlin potrebno je uzeti u razmatranje iz razloga što već ova varijanta predstavlja unošenje izvesnih dinamičnih elemenata u sadržinu komparativnih prednosti. Međutim, Heckscher-Ohlinova varijanta poseduje i statičke elemente u tome što pretpostavlja identitet proizvodnih funkcija i funkcija preferencija, usled čega je potrebno sprovesti odgovarajuća distanciranja od čitavog ovog koncepta.²⁾

Heckscher-Ohlinova verzija može i treba da posluži pored svega toga kao prva polazna tačka u analizi komparativnih prednosti, jer izvanredno simplifikira prilaz problemu samim tim što postavlja tezu da će svaka zemlja tendirati da izvozi one proizvode koji traže velike količine proizvodnih faktora koje ona poseduje u relativnom obilju. No, Ohlin pretpostavlja za svaki proizvod zajedničku proizvodnu funkciju od zemlje do zemlje. Po njemu fizički uslovi proizvodnje su svugde isti. Zato ovaj Ohlinov postulat može da

²⁾ Robinson Romney, *Factor Proportions and Comparative Advantage, Readings in International Economics*, George Allen and Unwin Ltd., London 1968, str. 6.

bude definisan i tako da se eksportabilni i importabilni proizvodi klasificiraju prema faktorskim intenzitetima. Ovaj uprošćeni kriterij može olakšati nacionalno definisanje komparativnih prednosti, ali bi bilo suviše jednostrano i ne može se prihvatiti bez krupnih rezervi, koje kroz teorijski arsenal treba jasno precizirati.

U objašnjenju komparativnih prednosti kroz Heckscher-Ohlinov prilaz treba pre svega uzeti u obzir korekcije koje proizilaze iz dopunskih Samuelsonovih, Ellsworthovih i Leontievljevih istraživanja. Zemlja koja raspolaže obiljem radne snage može da uvozi radnointenzivne proizvode ako je dostigla takav nivo realnog dohotka na kome je dohodni elasticitet tražnje za tim proizvodima visok. Isto važi i za zemlju sa obiljem kapitala u odnosu na uvoz kapitalnointenzivnih proizvoda. U ovome se u suštini nalazi i objašnjenje Leontievljevog paradoksa u slučaju SAD. Ako se koncept postavi kao indirektan izvoz viška faktora, pa prema tome kao indirektan izvoz nezaposlenog ili nedovoljno zaposlenog faktora, onda čitava konstrukcija postaje veoma privlačna za odabiranje kriterija uključivanja u međunarodnu podelu rada.

Ako se princip komparativnih prednosti nešto proširi i udalji od identifikacije sa rikardijanskom koncepcijom, onda je za zemlje u razvoju, pa prema tome i za Jugoslaviju, značajno da se u analizi sadržine komparativnih prednosti uzme u obzir i Smithova varijanta »rasprodaje viškova«³⁾ i pored merkantilističkog prizvuka ove koncepcije. Po ovoj koncepciji međunarodna trgovina nadoknađuje uskost domaćeg tržišta i omogućuje da se višak proizvoda iznad domaće tražnje uputi u inostranstvo. Ovim proširenjem tržišta međunarodna trgovina unapređuje međunarodnu podelu rada i daje podstrek porastu produktivnosti u zemlji. Na taj način koncepcija prerasta u produktivitetnu teoriju. Razlika u interpretaciji specijalizacije prema doktrini komparativnih troškova sastoji se u tome što se prema teoriji komparativnih troškova specijalizacija svodi na kretanje duž statičke krivulje proizvodnih mogućnosti, koja bazira na datim privrednim resursima i na datoj tehnologiji. Za razliku od toga, produktivitetna teorija vidi u spoljnoj trgovini dinamičnu komponentu koja proširenjem tržišta i podele rada podiže efikasnost radnika, stimulira tehnički progres i inovacije i na taj način ankuira privredni rast.⁴⁾

Od velikog je značaja da produktivitetna teorija u svojoj krajnjoj konsekvenci dozvoljava zaključak da se eksportna proizvodnja može povećati bez nužnog smanjenja proizvodnje za domaću potrošnju. Naime, prema teoriji komparativnih troškova pretpostavlja se da su resursi jedne zemlje dati i u potpunosti zaposleni pre nego što ona uđe u međunarodnu trgovinu. Ulaškom u nju dolazi do realokacije resursa između proizvodnje za domaće tržište i proizvodnje za eksport u skladu sa novim relativnim cenama kao funkcijom međunarodne trgovine. Prema ovome, eksportna proizvodnja se može povećati samo na teret proizvodnje za domaće tržište. Nasuprot tome, produktivitetna koncepcija polazi od toga da zemlja pre nego što izađe na svetsko tržište raspolaže viškom proizvodnog kapaciteta, i funkcija trgovine je upravo u tome da obezbedi novu efektivnu tražnju za proizvodnju koja bazira

³⁾ Mynt Hla, *The »Classical Theory« of International Trade and the Underdeveloped Countries*, Readings in International Economics, George Allen and Unwin Ltd., London 1968, str. 319.

⁴⁾ Lorenz Detlef, »Dynamische Theorie der internationalen Arbeitsteilung, Ein Beitrag zur Theorie der weltwirtschaftlichen Entwicklung,« *Wirtschaftswissenschaftliche Abhandlungen*, Heft 25, Duncker-Humboldt, Berlin 1967, str. 76.

na ovom višku proizvodnog kapaciteta. Ovo je od velikog značaja kod razmatranja uključivanja u međunarodnu podelu rada kada se radi o zemlji koja raspolaže viškovima u proizvodnim kapacitetima, i ne može se zanemariti ni u slučaju Jugoslavije.

3. SPECIJALIZACIJA DUŽ LINIJE »RAZVOJNIH PREDNOSTI«

Ako se sadržina komparativnih prednosti analizira sa gledišta privrednog rasta i zaključaka do kojih je dovela savremena teorija privrednog razvoja, onda treba pre svega istaći da se model rasta u post-trgovinskoj situaciji bitno razlikuje od modela rasta u ante-trgovinskoj poziciji ili autarkiji. Analiza dobiti od trgovine i strukturalna analiza potvrđuje ove razlike. Uticaj spoljne trgovine u pravcu postizavanja viših stopa rasta i povećanja efikasnosti faktora dozvoljava da se Harrod-Domarov model rasta jednostavno koriguje u tom smislu da se produktivnost kapitala pošlavi na viši nivo ili kapitalni koeficijent na niži nivo. U vezi sa ovim komparativne prednosti razvijaju se u podvarijantu »razvojnih prednosti« koje se ne izvode iz uobičajenih kriterija troškova, produktiviteta i faktorske opremljenosti, nego iz kriterija tržišnog potencijala. Na taj način se javlja posebna verzija teorije komparativnih prednosti kao teorije komparativnih »razvojnih prednosti« u kojoj se mogu naći pouzdaniji elementi za definisanje sadržine komparativnih prednosti jedne zemlje u razvoju kao što je Jugoslavija.

Koncepcija »razvojnih prednosti« svodi se na prednosti tržišnog položaja uslovljenog dostignutom stopom privrednog rasta. To znači da »razvojne prednosti« postaju sastavni deo rastuće privrede, a ujedno i nova pogonska snaga za dalji razvoj. U vezi s ovim je i kriterij izvozne propulzivnosti kao izvor diferencijacije u procesu industrijalizacije. Komparativne prednosti doživljavaju kroz unošenje elementa »razvojnih prednosti« i propulzivnosti jedan nov vid definicije, prema kome se komparativne prednosti vežu za proizvodne agregate sa višom stopom tehničkog progressa od prosečne stope. Internacionalni karakter čitavog procesa dat je u međunarodnoj relevantnosti tehnološkog napretka i tržišno-strategijskoj diferencijaciji proizvodnje uz geografsko-historijski vezane prirodne resurse.⁵⁾

U definisanju sadržine komparativnih prednosti potrebno je poći od iznetih dinamičkih elemenata, koji čine koncepciju komparativnih prednosti u većoj meri prihvatljivom za operativnu obradu specijalizacije i uključivanja u međunarodnu podelu rada. Ovome treba još dodati i element komplementariteta. To je još jedna komponenta za korekciju odnosno dopunu tradicionalnog kriterija komparativnih prednosti koji time doživljava novo značajno proširenje, koje je od posebnog značaja i za naš slučaj industrijalizacije. Ovaj novi element polazi od toga da jačanje privrednog rasta kroz međunarodnu trgovinu u jednoj manje ili više otvorenoj privredi dolazi do izražaja na bazi jedne komplementarne svetskoprivredne razmene izvoznih kapaciteta. Dok je kod tradicionalne teorije karakteristična statička realokacija resursa koja dovodi do racionalizacije proizvodnih struktura putem razlika u troškovima odnosno u cenama, dotle se pristup komparativnim prednostima na bazi komplementariteta karakteriše takvom strukturom specijalizacije koja uklju-

⁵⁾ Detlef, o.c., str. 51.

čuje dobra koja partner za svetsko tržište ne proizvodi ili barem ne proizvodi kao identična dobra. Ovde treba razlikovati autonomni od induciranog komplementariteta. U prvom slučaju radi se o različitoj raspoloživosti proizvoda, a u drugom o različitoj relaciji troškova kao razloga za uzajamnu robnu razmenu. Ova poslednja je verovatnija i bliža stvarnosti.

Sa gledišta teorije privrednog razvoja lako se može argumentovati da zemlje nisu sve sa istim proizvodima snabdevene na jedan ekonomski optimalan način. Sa industrijalizacijom odigrava se jedan proces stvaranja ravnomernijih proizvodnih struktura, ali će uvek dolaziti do novih podsticaja strategijama komplementarne specijalizacije prvenstveno na bazi nejednake raspoloživosti dobara u vezi sa domaćim proizvodnim mogućnostima i domaćom tražnjom. Totalna specijalizacija će u ovom procesu doći do izražaja samo onda ako prvobitne razlike u troškovima proširivanjem proizvodnje nisu nestale ili se promenile u korist partnera. U protivnom opravdana je samo parcijalna specijalizacija koja je u svetu stvarnosti mnogo češća od totalne.

Razuđivanje proizvodnih procesa na bazi komplementariteta dovodi ne samo do opadanja troškova nego i do pojave novih proizvodnih grupacija koje dalje razvijaju odnose komplementarnosti. Pored toga, sama funkcija prenošenja privrednog rasta, koja dolazi do izražaja kroz spoljnu trgovinu, počiva upravo na razmeni komplementarnih viškova kapaciteta.

Pri definisanju sadržine komparativnih prednosti u jednom savremenijem smislu treba imati u vidu i savremenu strukturu svetske privrede koja je u znaku policentričnosti te strukture. U takvim uslovima razlike tendiraju ka izjednačavanju u prostoru i vremenu. U takvoj situaciji se diferenciranje i niveliranje uzajamno povezuju u njihovo jedinstvo a u tom jedinstvu ne mogu da nastupe ni čisti izopoli ni čisti monopoli, nego samo povremeni i mestimični polarni izopoli i monopoli. Transferni mehanizam dolazi do izražaja u otklanjanju razlika u efikasnosti. Inovacioni mehanizam dovodi do nove disperzije efikasnosti i do novog rangiranja, ali je ta disperzija vremenski i prostorno sve ograničenija. Stalno ispreplitanje snaga inovacije i imitacije predstavlja do takve mere karakteristiku našeg vremena da se komparativne prednosti mogu sagledavati na sve kraću stazu. To je jedan od najozbiljnijih razloga za stavljanje krupnih rezervi svakoj rigidnijoj industrijskoj orijentaciji u prostoru i vremenu.

Pri odmeravanju komparativnih prednosti gubi se često iz vida dimenzija prometa. Razlike u troškovima odnosno cenama daju različiti rezultat već prema različitosti u potencijalu plasmana. Velike razlike u troškovima i s tim u vezi velike troškovne prednosti mogu biti povezane sa malim tržišnim potencijalom pa je rezultat isti kao da se radi o malim troškovnim prednostima. Prema tome, tek iz količinskih i troškovnih efekata moguće je ustanoviti potpuno rangiranje prednosti, a ne iz čiste troškovne analize. Ovo je od posebnog značaja ako se imaju u vidu konstantni troškovi, koje treba posmatrati zajedno sa razlikama u kapacitetu ponude odnosno u tržišnom potencijalu.

Pored toga, treba imati u vidu još jedan element, a to je vremenska sekvenca rangiranja troškovnih prednosti tj. da li trenutno date razlike u troškovima imaju izgleda da se održe ili da se koriguju. I kada se o ovome dovoljno povede računa, ostaje otvoreno pitanje da li je buduća situacija tačno sagledana ili je manje-više proizvoljna.

Komparativne prednosti se moraju posmatrati u jednoj određenoj vremenskoj ograničenosti već i zbog čitavog niza vanekonomske faktora koji su karakteristični za savremene međunarodne ekonomske odnose. Ovde se teorijska koncepcija komparativnih prednosti susreće sa elementima čiste politike koja u datim vremenskim periodima ulazi sa određenom dozom u kvalifikovanje i kvantifikovanje prednosti, shvatili mi te prednosti u smislu troškovnih prednosti, »razvojnih prednosti« ili prednosti komplementariteta.

Od posebnog je značaja problem elasticiteta transformacije privredne strukture tj. pitanje u kom obimu i kakvim tempom se mogu delimično ili u potpunosti napustiti pozicije specijalizacije koje tokom vremena izgube svoje prednosti. Drugim rečima, radi se o minimiziranju tzv. transformacionog zaostajanja. Stoga analiza komparativnih prednosti treba da uključi i analizu procesa i problema prilagođavanja. Tradicionalna teorija međunarodne trgovine je skoro u potpunosti ignorisala problem transformacije i prilagođavanja novim uslovima.

Kod toga treba imati u vidu i opasnosti spoljnotrgovinske specijalizacije, tj. problem ranljivosti, koji dolazi od suviše visokog elasticiteta prilagođavanja kod spoljnotrgovinski suviše zavisnih privreda u uslovima jako izraženih oscilacija na svetskom tržištu.

Kod utvrđivanja elasticiteta transformacije presudnu ulogu igraju elasticiteti ponude i tražnje uz respektovanje sklonosti potrošnji. Ukoliko je vrednost pojedinačnih elasticiteta veća, utoliko se sa većom sigurnošću može računati i sa većim fleksibilitetom privrede u celini. Operativno odabiranje grana i grupacija industrije kod uključivanja u međunarodnu podelu rada i specijalizaciju traži ocenu adaptabilnosti privrednih resursa, sposobnosti za inovacije i imitacije, sposobnosti realociranja i dodavanja kapitala kao i sposobnosti supstituisanja jednog faktora drugim faktorima u skladu sa promenama cena. Ovde se susrećemo sa nešto drukčijim pojmom transformacionog elasticiteta, koji je Kindleberger nazvao kapacitetom transformacije. Ovaj kapacitet transformacije je u većoj meri zavisan od socio-ekonomskog faktora. Reagibilnost privrede može inače biti veoma visoka tj. elasticitet transformacije velik, ali ipak kapacitet transformacije relativno nizak iz socio-ekonomskih obzira. Po pravilu nizak stupanj razvoja implicira i slab transformacioni kapacitet, i obratno.

Utvrđivanje transformacionog kapaciteta praktički je moguće kroz analizu proizvodnog faktora kapitala. Transformaciona funkcija kapitala dolazi do izražaja kod regeneracije investicione odnosno proizvodne strukture i zbog toga je faktor kapitala uglavnom i merodavan za analizu transformacionog kapaciteta, a relativno lako se može mobilitet kapitala utvrditi i time oceniti njegova transformaciona funkcija. Stvaranje novih komparativnih prednosti zahteva pored ostalog veliku upotrebu kapitala naročito u zemljama u razvoju, zbog čega ovaj tip zemalja mora da većim intenzitetom svoj transformacioni kapacitet meri kroz faktor kapitala.

4. PLATNOBILANSNE KONSIDERACIJE

Platnobilansni aspekt komparativnih prednosti gubi se često iz vida, a od velikog je praktičnog značaja. Radi se o tome da proizvodi, koji sa mikroekonomskog gledišta pokazuju relativno velike troškovne odnosno cenovne

prednosti, doživljavaju makroekonomsku korekturu kroz platnobilansni mehanizam u pravcu modifikacije prednosti. S druge strane, kod proizvoda koji pokazuju manje troškovne odnosno cenovne prednosti ili ih uopšte ne pokazuju sve će zavisiti od platnobilansnog mehanizma da li će oni uopšte biti značajni za spoljnu trgovinu.

Ovaj platnobilansni faktor igra praktički značajnu ulogu u pravcu relativiteta komparativnih prednosti i njihove ekonomske sadržine, jer suficitarne zemlje moraju svoje prednosne pozicije revidirati u pravcu makroekonomskih zahvata sa ciljem smanjivanja izvoza, dok deficitarne moraju raditi upravo suprotno. Zbog toga ovaj platnobilansni aspekt čini diskusiju u velikoj meri relativnom i stvara izvestan labilitet u troškovno-cenovnim razlikama.

Relativne razlike u cenama, kao osnova tradicionalne koncepcije komparativnih prednosti, moraju — kao što se vidi — da budu korigovane velikim brojem heterogenih determinanti. Bez obzira na problem prioriteta i integracije ovih determinanti, postavlja se uopšte pitanje da li je racionalno i celishodno govoriti o podešavanju spoljnotrgovinskih struktura po principu odnosno skali troškovnih odnosno cenovnih prednosti. U toku faze intenziviranja svetskog privrednog procesa i uzajamnog približavanja nivoa privrednog razvoja i privrednih struktura razlike među zemljama u mikroekonomskim troškovnim odnosno cenovnim odnosima u sve većem broju proizvodnih grana postaju relativno sve manje. Pored toga, ekonomski intervencionizam na makro i orbi planu, kao što je to pokazano kod platnog bilansa a ne iscrpljuje se samo njime, čini u velikoj meri dubioznom čitavu indikatorsku funkciju komparativnih troškovnih odnosno cenovnih prednosti u pogledu orijentisanja spoljnotrgovinskih struktura.

Iz različitih makroekonomskih konstelacija u pojedinim zemljama moguća je suplementarna razmena identičnih proizvoda između zemalja koje poseduju jednaku faktorsku opremljenost, jednake proporcije faktora ili jednake komparativne troškovno-cenovne odnose, što je inače u suprotnosti sa tradicionalnom teorijom. Spoljna trgovina nastaje ovde isključivo usled diskrepanci autonomnih konjunktturnih faza i s njima povezanih cenovnih razlika. Ovaj fenomen je od velikog značaja kod evaluacije komparativnih prednosti i deluje u pravcu proširenja relativiteta interpretacije njihove ekonomske sadržine. Praktički to znači da tek terminološka promena skale komparativnih prednosti u lestvicu konkurentnosti može zadovoljiti sve savremene korekture tradicionalnog shvatanja kriterija prilagođavanja spoljnotrgovinskih struktura, i poslužiti kao osnova za aktivnu izvoznu politiku.

Savremena međunarodna trgovina pruža statistički dokaz da postojanje troškovnih odnosno cenovnih prednosti ne vodi nužno ka supstituciji spoljnotrgovinskih struktura a isto tako i dokaz da se razmena identičnih proizvoda odvija i bez cenovnih razlika, što znači da ni skala komparativnih prednosti pa ni šire koncipirana lestvica kompetitivnosti, koja uključuje reverzibilitet konjunktturnog procesa, ne može poslužiti kao isključivo objašnjenje svetske trgovinske razmene. Razlike u relativnim robno-tržišnim konstelacijama hipersnabdevenosti i subsnabdevenosti kao rezultat odvijanja procesa privrednog rasta u nacionalnim okvirima nužno moraju priskočiti upomoć ovom objašnjenju dodajući teoriji i politici međunarodne podele rada još jedan element komplementariteta. Suplementarna funkcija međunarodne trgovine bazira primarno na skali troškova — cenovnih prednosti, dok njena

komplementarna funkcija može na takvim prednostima bazirati samo inducirano, tj. izvedeno iz datih razvojnih prednosti koje dolaze do izražaja u navedenim različitim relativnim robno-tržišnim konstelacijama.

Međunarodna podela rada u suštini bazira na ideji da se kroz spoljnu trgovinu ublaže ako ne i sasvim neutrališu razlike u robno-tržišnoj napetosti nacionalnih procesa privrednog rasta, što u krajnjoj konsekvenci znači da se relativne spoljnotrgovinske prednosti u vremenu internacionalno kompenziraju usled povratnih dejstava izvoznih odnosno uvoznih viškova. Ipak, u određenom spletu proizvodnih faktora i iz njih proizilazećih proizvodnih kapaciteta može biti sadržana i takva situacija koja potencijalno i strukturno vodi ka izvoznim odnosno uvoznim viškovima bez mogućnosti internacionalnog kompenziranja u vremenu.

5. ULOGA KAPITALA U PROCESU SPECIJALIZACIJE

U najsavremenijem razvoju spoljnotrgovinske teorije a posebno u vezi sa faktorskom analizom ohlinskog tipa pojavio se stav prema kome formiranje kapitala i njegovi tokovi postaju odlučujući faktor u kanalisanju spoljnotrgovinskih tokova. Dakle, ne zastava koja simbolizira naciju, njenu flotu i njenu strukturu komparativnih prednosti, nego kapital ide pred trgovinom. Vezivanje izvoza kapitalnih dobara za prethodne ili jednovremene transfere proizvodnog faktora kapitala, to je ono što predstavlja posebno distanciranje od Ohlinove faktorske analize. Prema ovom shvatanju komparativne prednosti idu ruku pod ruku sa transferom kapitala odnosno sa prenosom kapitalnih dobara, a ne sa opštom faktorskom opremljenošću, a kod toga prirodni resursi preostaju samo kao jedan od faktora relevantnih za objašnjenje komparativnih prednosti. Dakle, iz čitavog koncepta faktorske opremljenosti izdvaja se faktor kapitala, prvenstveno u formi kapitalnih dobara kao najmobilnijeg vida kretanja kapitala, i pomoću tog faktora pokušava se objasniti skala komparativnih prednosti, doduše uz respektovanje i naturalnih resursa. Ovo je zapravo još jedna verzija koncepta komparativnih prednosti i može se reći da nije bez osnova da se i ona uzme u obzir kod definisanja ekonomske sadržine tih prednosti.

U suštini shvatanje se može i ovako formulirati: Izvoz novih industrijskih proizvoda ide paralelno sa izvozom kapitala. Izvozni višak je rezultat skokovitog porasta kapaciteta u procesu industrijalizacije, on je strukturno uslovljen, i izvoz kapitala, koji treba da obezbedi realizaciju izvoznog viška, vrši u stvari jednu komplementarnu funkciju. Izvoz kapitalnih dobara mora da bude alimentiran transferom kapitala, a u uvoznčkoj zemlji to treba da posluži proširenju proizvodne strukture. U zemlji uvoznici kapitala razvija se primarno jedna kooperativna investiciona struktura, a sa porastom razvoja ona prerasta u konkurirajuću proizvodnu i spoljnotrgovinsku strukturu. Komparativne prednosti isprepliću se u jednoj dinamičnoj sekvenci kroz različite strukturne tipove koji izrastaju u procesu industrijalizacije i poseduju različitu sposobnost transferiranja vrednosti.

Unošenje ovakvog shvatanja kapitala u konstrukciju komparativnih prednosti polazi u stvari od toga da je međunarodna podela rada jedan razvojni proces svetske privrede i da se zapravo koncept komparativnih troškovno-cenovnih prednosti svodi na princip komparativnih privredno-razvojnih

prednosti sa svim mogućim konsekvencama. Ovaj dinamičan prilaz skali komparativnih prednosti u mnogo većoj meri postaje adaptabilan strukturi modernog industrijskog društva.

Nedovoljno korišćenje postojećih kapaciteta, s jedne strane, a u isto vreme i potreba izgradnje novih industrijskih kapaciteta, s druge strane, predstavlja jednu od značajnih karakteristika zemalja na putu industrijalizacije, posebno relevantnu za deficit platnog bilansa. Nije preterano trošenje osnovni uzrok deficita, nego baš obratno nedovoljno trošenje ili nedovoljno korišćenje raspoloživih potencijala koje rezultira u prvom redu iz nedovoljno razvijenog eksporta. Uz to, pojava da uvoz opreme pokazuje tendenciju da bude na duži rok proporcionalan sa bruto investicijama ima za posledicu da i relativno umerena stopa rasta zahteva po akceleracionom principu nesrazmerno veći porast uvoza kapitalnih dobara.

6. UPORNOST TRENDA PORASTA UVOZA

Jedna druga pojava je isto tako karakteristična, a to je već istaknuta činjenica da porast sklonosti štednji ima za posledicu pre porast potreba za uvozom nego porast izvoza. Ovo iz razloga što postoji tendencija da se preskoče barijere koje ometaju realizaciju akumulacionog potencijala, što se u jugoslovenskom slučaju može pratiti i pored povremeno preduzimanih mera za ograničavanje investicija. Na taj način se nagomilava masa neiskorišćenih kapaciteta i zaoštava i inače teška platnobilansna situacija.

Karakteristično je da se u svakoj razvojnoj ekonomiji paralelno javljaju sektori koji poseduju sposobnost bržeg razvoja i sektori čija je sposobnost rasta inherentno slabija. Ako proizvodi ovih drugih sektora ulaze kao input u proizvodnju prvih sektora, onda se i ovi ne mogu razvijati brže iako poseduju veću propulzivnu snagu. Rešenje se u takvom slučaju nalazi u uvozu reproduktionog materijala, ali čitava operacija ima sa platnobilansnog gledišta smisla ako je eksportabilnost propulzivnih sektora dovoljno visoka. Sa dugoročnog aspekta je u svakom slučaju u ovakvim situacijama celishodno ne ograničavati uvoz reproduktionog materijala a stimularati izvoz propulzivnih sektora.

Uvozna tražnja za inputom je u zemljama u razvoju potpuno neelastična, što znači da je raspoloživim kapacitetima dat importni minimum. Pošto izvozni prihodi svih zemalja u razvoju, izuzimajući samo retke od njih, nisu u stanju da pokriju ovaj importni minimum, to ove zemlje po definiciji trpe od deviznog jaza. Ovaj jaz može biti popunjen ograničavanjem uvoza ili povećanjem izvoza. Ograničavanje uvoza može prema Linderu da ima za posledicu pet potencijalnih rešenja.⁶⁾ Prvo, sredstva koja su time ostala slobodna mogu se upotrebiti na drugi uvoz koji nije podvrgnut restrikcijama. Drugo, ta sredstva se mogu upotrebiti na uvoz koji je izvršen zaobilaženjem uvozne kontrole. Treće, oslobođena sredstva mogu biti korišćena za kupovinu eksportabilnih dobara ili za kupovinu dobara koja su proizvedena pomoću proizvodnih faktora koji su izvučeni iz proizvodnje za izvoz. Četvrto, ista sredstva mogu da budu utrošena na uvozne supstitute odnosno na proizvod-

⁶⁾ Stefan Burenstam Linder, *Trade and Trade Policy for Development*, F. A. Praeger, New York 1967, str. 35. i sl.

nju tih supstituta. Peto, oslobođena sredstva mogu da budu ušteđena tj. izvučena iz sfere potrošnje.

Samo dva poslednja rešenja vode poboljšanju platnog bilansa, ali ona zahtevaju posebnu analizu. Štednja, kao što je već napred bilo pokazano, pre dovodi do smanjenja izvoznih mogućnosti nego do smanjenja uvoza, tako da preostaje samo proizvodnja uvoznih supstituta koja se može povoljno odraziti na platni bilans. Supstitucija uvoza kao rezultat ograničenja uvoza može da ankuražira proizvodnju neesencijalnih proizvoda, jer su upravo takvi proizvodi osnovna oblast uvozne kontrole i zato visoko profitabilni. Ostaje, dakle, povećanje izvoza kao jedino teoretski dokazano rešenje problema deviznog jaza, jer atakiranje na uvoz nije prihvatljiva alternativa, barem ne u sektoru input-importa koji je u jugoslovenskom slučaju u velikoj meri odgovoran za punije korišćenje proizvodnih potencijala pa, prema tome, i za višu stopu porasta izvoza.

*Institut ekonomskih nauka,
Beograd*

Žarko MRKUSIĆ

O JEDNOM PARADOKSU U LINEARNOM PROGRAMIRANJU

Posljednji broj časopisa »Operations Research« iz 1970. godine donio je interesantnu bilješku A. Charnesa i suradnika [1] o nekim greškama Hadleya i Simmonarda u njihovim udžbenicima iz linearnog programiranja »Linear Programming« odnosno »Programmation linéaire«, koji su izašli iz štampe iste godine (1962), prvi u Readingu (Massachusetts) a drugi u Parizu. U bilješci je pokazano kako je Hadley (a slično i Simmonard) nekorektno tretirao jedan problem distribucije a samo je natuknuto kako treba prići rješavanju tog problema. Naknadno sam dobio od profesora Charnesa publikaciju [2] u kojoj sam našao sve pojedinosti o njegovom pristupu pa sam sada u mogućnosti da potpuno osvijetlim taj problem. Problem o kome je riječ malo se razlikuje od klasičnog problema distribucije, ali iz te naizgled nedužne razlike proizlaze neka paradoksalna svojstva rješenja. Radi se, naime, o slijedećem problemu:

$$(1) \quad \min \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n c_{ij} x_{ij}$$

$$(2) \quad \sum_{j=1}^n x_{ij} \geq a_i \quad (i = 1, 2, \dots, m)$$

$$(3) \quad \sum_{i=1}^m x_{ij} \geq b_j \quad (j = 1, 2, \dots, n)$$

$$(4) \quad x_{ij} \geq 0.$$

Takvi problemi imaju ekonomski smisao. U njima se zahtijeva da se otpremi bar količina robe a_i iz ishodišta i te da se dopremi bar količina robe b_j u odre-